

Vakaumukselliset vasut? Uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursiivinen rakentuminen varhaiskasvatussuunnitelmissa

Susanna Itäkare

Tampereen kaupunki, varhaiskasvatus, s-posti: susanna.itakare@tampere.fi

TIIVISTELMÄ. Artikkelissa tutkitaan suomalaisen varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursiivista rakentumista varhaiskasvatussuunnitelmissa. Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä toimii varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen tutkimus. Tutkimusmenetelmänä on kriittinen diskurssianalyysi. Tutkimuksen aineistona ovat *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet* (2003/2005), *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma* (2007) ja neljän helsinkiläisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelmat. Kyseisistä päiväkodeista yksi on kunnallinen ja kolme yksityistä, ja niillä kaikilla on toiminnassaan uskonnollinen lähtökohta.

Tutkimuksen keskeinen tulos on, että varhaiskasvatussuunnitelmissa rakentuva uskonto- ja katsomuskasvatus on heterogeenistä ja osin ristiriitaista. *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet* ja *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma* tuottavat uskonto- ja katsomuskasvatuksesta hajanaisia ja keskenään ristiriitaisia diskursseja, joiden ohjausvaikutus yksikötason vasuihin jää vähäiseksi. Tunnustuksellisten päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmat priorisoivat oman uskonnollisen ideologiansa uskonto- ja katsomuskasvatusta rakentaessaan ja huomioivat ylempien tasojen asiakirjat vasta toissijaisesti. Aineiston ainoa kunnallisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma puolestaan uusintaa ylempien asiakirjojen epätäsmällistä uskonto- ja katsomuskasvatusta. Samoin se *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden* tavoin sitoutuu luterilaisuuteen.

Lisäksi kaikissa varhaiskasvatussuunnitelmissa ei-uskonnollinen katsomuskasvatus marginalisoidaan. Tulevaisuuden varhaiskasvatuksen asiakirjoissa uskonto- ja katsomuskasvatus tulisikin rakentaa selkeämmin lapsikeskeiseksi monikatsomukselliseksi kasvatukseksi, jossa luterilaisen uskontokasvatuksen hegemoniaa puretaan.

Asiasanat: *varhaiskasvatus, opetussuunnitelmat, uskonto- ja katsomuskasvatus, diskurssianalyysi*

ABSTRACT In this article the discursive construction of religious and philosophical education is examined in curricula on early childhood education and care (ECEC) in Finland.

Religious education pedagogy acts as a theoretical background of this study. The data are analyzed by critical discourse analysis.

The data of this research consist of *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (National Curriculum Guidelines on Early Childhood Education and Care) (2003/2007)*, *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma ("Early Childhood Education and Care Curriculum of City of Helsinki") (2007)*, and four unit-specific curricula of day care centres in Helsinki. One of those centres is municipal and three are private with religious background.

The main result of this research is that religious and philosophical education that is constructed in ECEC curricula is heterogeneous and partly contradictory. Both *National Curriculum Guidelines on Early Childhood Education and Care* and "Early Childhood Education and Care Curriculum of City of Helsinki" produce incoherent and conflicting discourses, whose influence on unit-specific curricula is minor. The curricula of religious day care centres prioritize their own religious ideology while producing their religious and philosophical education and take into account the national and local curricula only secondarily. On the other hand, the only municipal ECEC curriculum reproduces the vague religious education of the upper level curricula. Furthermore, like *National Curriculum Guidelines on Early Childhood Education and Care*, it engages to Lutheranism,

In addition, all the examined curricula marginalize non-religious philosophical education. In the future ECEC curricula should construct their religious and philosophical education more child-centered and multifaith and deconstruct the hegemony of Lutheran religious education.

Keywords: *early childhood education, religious and philosophical education, curriculum, discourse analysis*

Johdanto

Suomalaisen varhaiskasvatuksen uskontokasvatus nousee toistuvasti esille julkisessa keskustelussa. Mikä on uskonto- ja katsomuskasvatuksen asema yhteiskunnan järjestä-mässä varhaiskasvatuksessa? Pitäisikö uskonto- ja katsomuskasvatus säilyttää vai pois-taa varhaiskasvatuksen opetussuunnitelmasta? Millä perustein? Jos ne säilytetään, miten niiden toteutus organisoidaan, mitkä niiden kasvatustavoitteet ovat ja mitä sisältöjä nii-hin tuotetaan?

Ihmisoikeussopimusten, Suomen lakien ja varhaiskasvatusta ohjaavien asiakirjojen näkö-kulmasta asia on yksiselitteinen. Ne legitimoivat varhaiskasvatuksen uskonto- ja katso-muskasvatuksen ja asettavat niille varsin vaativat raamit ja tavoitteet (Kuusisto & Lam-minmäki-Vartia 2010, s. 132; Kallioniemi 2005, s. 19–20). Perustuslain 11 §:n mukaan jokaisella Suomessa asuvalla henkilöllä on uskonnon ja omantunnon vapaus ja siten oi-keus omaan maailmankatsomukseensa ja uskontoonsa. Tällöin puhutaan positiivisesta uskonnonvapaudesta. Toisaalta jokaisella on myös perustuslaillinen oikeus olla osallistu-

matta omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen, jolloin kyseessä on negatiivinen uskonnonvapaus. Varhaiskasvatustilain 2 a §:n mukaan lapsella on julkisessa varhaiskasvatuksessa oikeus perheensä vakaumuksen mukaiseen uskonto- tai katsomuskasvatukseen. (Ks. Pekuri 2014, s. 22–24; vrt. Kaskela & Kronqvist 2012, s. 10.)

Varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatusta 2000-luvun Suomessa on tutkimuksessa perusteltu edellä mainittujen ihmisoikeudellisten ja lakisääteisten seikkojen rinnalla muun muassa kulttuurihistoriallisilla, yhteiskunnallisilla ja monikulttuurisilla syillä. Perustelut ovat jaettavissa ”uskonnolliseen ja kulttuuriseen lukutaitoon, muuttuvassa yhteiskunnassa toimimiseen, elämäntutkimuksen ja identiteetin rakentamiseen sekä lapsen oikeuksien toteutumiseen” (Hokkanen 2014, s. 154).

Ohjaus ja käytäntö ovat kuitenkin varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksessa usein hyvin kaukana toisistaan. Useat varhaiskasvatuksen tutkimukset (mm. Lamminmäki-Vartia & Kuusisto 2015; Kuusisto 2010; Lamminmäki-Vartia 2010; Kalliala 2005; 2001; Hilska 2003; Kallioniemi 2000) osoittavat, että lapsen lakisääteinen oikeus uskonto- ja katsomuskasvatukseen jää suomalaisessa varhaiskasvatuksessa valitettavan usein toteutumatta. Välittömiä syitä uskonto- ja katsomuskasvatuksen heikolle asemalle varhaiskasvatuksessa on useita, ja niiden takana ovat monimutkaiset ja syvälliset sosio-kulttuuristen rakenteiden muutosprosessit postmodernissa ajassamme. Aiemmissa tutkimuksissa syiksi on listattu muun muassa lastentarhanopettajan ja/tai koko työyhteisön välinpitämättömyys tai kielteinen asenne uskontoa kohtaan, henkilökunnan puutteellinen koulutus ja monikulttuurisuuden ja monikatsomuksellisuuden tuomat haasteet. Varhaiskasvattajat kokevat uskontokasvatuksen usein vieraaksi ja vaikeaksi ja delegoivat sen mielellään luterilaiselle lähiseurakunnalle – tai rajaavat sen kokonaan varhaiskasvatuksen sisällöistä pois. (Lamminmäki-Vartia & Kuusisto 2015; Lamminmäki-Vartia 2010, s. 22–24; Kalliala 2001, s. 172–180.) Katsomuskasvatus puolestaan ei ole ehtinyt juurtua vielä kunnolla suomalaisen varhaiskasvatuksen kentälle joitakin yksittäisiä päiväkotija lukuun ottamatta (vrt. Poulter, Riitaoja & Kuusisto 2015; Lamminmäki-Vartia 2010).

Uskonto- ja katsomuskasvatuksen problematiikan yhteydessä vähäiselle huomiolle ovat jääneet varhaiskasvatusta ohjaavat asiakirjat, vaikka muutama varhaiskasvatuksen tutkija on viitannut juuri niiden tutkimisen tärkeyteen (Lamminmäki-Vartia 2010, s. 135; Kallioniemi 2008, s. 18; 2003a, s. 98; ks. myös *Varhaiskasvatus vuoteen 2020* 2008, s. 59). Nämä näkemykset ovat kannustaneet tähän tutkimukseen, jossa tutkin suomalaisen varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursiivista rakentumista varhaiskasvatussuunnitelmissa.

Elokuussa 2015 voimaan astuneen uuden Varhaiskasvatustilain ensimmäisen vaiheen myötä varhaiskasvatussuunnitelmat aina valtakunnan tasoa myöten tulevat lähivuosina

uudistumaan. Varhaiskasvatustilain pykälä 2 a puolestaan takaa, että uskonto- ja katsomuskasvatus on tulevaisuudessakin osa suomalaista varhaiskasvatusta. Tutkimukseni tarkasteleekin nykyisiä asiakirjoja kriittisesti ja tarjoaa tutkimuksen näkökulmasta perusteltuja kehittämisehdotuksia. Täten työlläni on sekä hermeneuttinen että emansipatorinen tiedonintressi.

Metodologisia valintoja

Tutkimuskysymykset ja niiden perustelu

Tämän tieteenfilosofialtaan sosiokonstruktionismiin sitoutuvan laadullisen tutkimuksen teoreettisena kontekstina toimii uskonnonpedagogiikka ja erityisesti uskonnon ainedidaktiikka. Arto Kallioniemi käyttää varhaiskasvatuksen uskonnon ainedidaktiikasta usein ilmaisua varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen tutkimus tai pelkkä varhaiskasvatuksen uskontokasvatus (2001, s. 43; vrt. Kallioniemi & Ubani 2012, s. 198–199). Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus on monitieteinen ala: *"Se voidaan tieteenalana liittää - - kasvatustus-psykologis-sosiaalis-perinnetieteellisen ja teologis-uskontotieteellisen monitieteelliseen viitekehykseen"* (Kallioniemi 2003a, s. 94).

Tutkimustehtävänäni on kysymys siitä, miten uskonto- ja katsomuskasvatusta rakennetaan diskursiivisesti valtakunnallisessa, kunnallisessa ja yksikkökohtaisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa. Tutkimustehtävä on mahdollista jäsentää toisiinsa liittyviksi tutkimuskysymyksiksi:

- *Millaisiksi diskursiivisiksi ilmiöiksi uskonto- ja katsomuskasvatus esitetään?*
- *Kuka varhaiskasvatussuunnitelmissa puhuu ja kenelle?*
- *Miten lapsi asemoituu uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursseissa?*
- *Miten valta asemoituu uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursseissa?*

Tutkimuskohteenani ovat totuuteen pyrkivät kielelliset konstruktiot, asiakirjatekstit. Niissä ja niiden kautta rakennetaan ja tuotetaan suomalaista varhaiskasvatusta sen sijaan, että niissä vain neutraalisti kuvattaisiin kielen ulkopuolella jo valmiina olemassa olevaa varhaiskasvatusta tai sen tavoiteltavaa ihannetilaa. (Vrt. Jokinen 1999a, s. 39–41.) Analysoin ja tulkiten aineistoni uskonto- ja katsomuskasvatusta konstruoivia tekstijaksoja eli selontekoja (*accounts*). Minua kiinnostaa paitsi se, mitä kyseisissä selonteoissa sanotaan uskonnoista, katsomuksista ja uskonto- ja katsomuskasvatuksesta, myös ja ennen kaikkea se, *miten* niistä puhutaan.

Lisäksi huomioin näiden diskursseiksi rakentuvien selontekojen puhujan ja yleisön. Puhuja ja yleisö ovat tekstin rakentamia tekstuaalisia ideaalikonstruktioita, joita ei tule samastaa tekstin aktuaalisiin kirjoittajiin tai lukijoihin. Samoin kuin diskursseissa rakentuvat positiot – esimerkiksi lapsen positio – ne eivät ole merkityssysteemin ulko- tai yläpuolella, vaan sisällä, osallisina. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, s. 39–40.) Aktuaalisten kirjoittajien ja lukijoiden tulee suhteuttaa itsensä kyseisiin ideaalikonstruktioihin (Fairclough 1995, s. 49).

Varhaiskasvatuksessa on kyse aina lapsesta. Uskonto- ja katsomuskasvatus on usein koettu hyvin sensitiiviseksi kasvatuksen osa-alueeksi, jossa lasta täytyy suojella indoktrinaatiolta (esim. Komulainen 2008a). Toisaalta lapsen suojelun korostaminen voi olla riskitilassa nykyisen, lapsen toimijuutta ja osallisuutta tuottavan lapsikeskeisen varhaispedagogiikan kanssa. Tutkiessani uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursiivista rakentumista kiinnitän huomioni myös siihen, miten niissä rakennetaan lapsen diskursiivista konstruktiota.

Kaikessa kasvatuksessa, ja aivan erityisesti uskonto- ja katsomuskasvatuksessa, on kyse arvoista ja vallasta (Kuusisto & Lamminmäki-Vartia 2012, s. 4). Ne liittyvät yhteen: se, mikä koetaan arvokkaaksi ja hyväksi, on myös valtakysymys. Näin ollen tutkin myös sitä, kenen ääni asiakirjoissa kuuluu, kuka ja/tai mikä mahdollisesti vaiennetaan ja miten enemmistö- ja vähemmistöuskonnot ja -katsomukset niissä asemoidaan (ks. Jokinen 1999b, s. 127). Näillä useimmiten piiloisilla diskursiivisilla valtasuhteilla on puolestaan vaikutusta sille, miten uskonto- ja katsomuskasvatusta kentällä toteutetaan. Kielenkäyttö on aina funktionaalista eli seurauksellista. Norman Fairclough'n mukaan kielenkäytön tärkein seuraus onkin sen kyky muuttaa ihmisten ajattelua ja sitä kautta toimintaa (2003, s. 8).

Tutkimusmenetelmänä kriittinen diskurssianalyysi

Työni tutkimusmenetelmänä toimii diskurssianalyysi. On kuitenkin suoranainen virhe puhua diskurssianalyysista yksikössä, sillä diskurssianalyttisten metodien kenttä on erittäin laaja ja heterogeeninen. Selvärajaisten metodien sijaan diskurssianalyysissa on useimmiten kyse hyvin väljästä tutkimusotteesta. (Esim. Cheek 2004, s. 1140–1141.) Yleisluonteisesti *”diskurssianalyysi on kielenkäytön - - tutkimusta, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä”* (Suoninen 1999, s. 19).

Tutkimusmenetelmäni voi pitää kriittisenä diskurssianalyysina. Siinä kielitieteellinen analyysi yhdistetään diskurssien sosiokulttuurisen ja ideologisen ulottuvuuden tutkimukseen. Lisäksi siinä sitoudutaan emansipaatioon ja kaikkinaisen sosiaalisen syrjinnän ja epätasa-arvon diskursiiviseen purkamiseen. (MacLure 2003, s. 186–187; Fairclough

2003, s. 8–10; Rogers 2004.). Valitsin tutkimusmenetelmäksi kriittisen diskurssianalyysin, sillä se tarjoaa monipuolisesti välineitä niin yksityiskohtaiseen analyysiin kuin kriittiseen tulkintaan.

Suomalaisen diskurssianalyyttisen tutkimuksen pioneerien Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen (1993, s. 17–18; vrt. Rogers 2004, s. 2) mallissa diskurssianalyysia rakentavat seuraavat teoreettiset lähtökohtaoletukset:

1. *Oletus kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta*
2. *Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta*
3. *Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta*
4. *Oletus toimijoiden kiinnostumisesta merkityssysteemeihin*
5. *Oletus kielen käytön seurauksia tuottavasta luonteesta*

Oletukset ovat käyttämäni tutkimusmenetelmän rakennuspuina. Diskurssin määrittelen verrattain ehyeksi ja vakiintuneeksi kielenkäytön tavaksi, jolla on sosiaalinen ulottuvuus (ks. Suoninen 1999, s. 20–21; vrt. Pietikäinen & Mäntynen 2009, s. 22–28; Fairclough 2003, s. 124).

Diskurssianalyysin mukaan kielenkäyttö on aina kontekstisidonnaista, ja konteksteista nousevat myös kielenkäytölle asetettavat rajoitukset ja normit (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, s. 17–20). Täten kontekstit ovat tärkeässä roolissa tässäkin tutkimuksessa. Ensimmäkin tarkastelen aineistoni uskonto- ja katsomuskasvatuksen selontekoja niiden tekstuaalisessa lähikontekstissa, eli osana yhtä asiakirjatekstiä. Diskurssianalyysissa puhutaan tällöin tilannekontekstista (ks. mts. 31–33). Seuraavaksi huomioin aineiston lajikonkstin. Lajikonksti yhdistää *”yksittäisen tilanteen laajempaan kontekstiin; yksittäisen sanomalehtiutisen yhtenä kontekstina on uutisgenre”* (mts. 35; vrt. Fairclough 2003, s. 65). Tässä työssä aineiston lajikonkstin toimii varhaiskasvatussuunnitelmien genre, joka kuuluu puolestaan osana laajempaan opetussuunnitelmien genreen.

Lajikonkstin laajempi, *”kielenkäyttöä ympäröivän kulttuurisen, historiallisen ja sosiaalisen tilanteen ja käytänteet”* (Pietikäinen & Mäntynen 2009, s. 36) sisältävä konteksti on sosiokulttuurinen konteksti. Työssäni jaan sen mikro- ja makrotasoon. Sosiokulttuurinen mikrotason konteksti on tällöin institutionaalisen varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen traditio, jolla on Suomessa jo lähes 150-vuotinen historia. Kuten tunnettua, suomalaisen lastentarhatradition juuret ovat fröbeliläiset ja siten kristillissiveelliset. Tradition kristillinen arvopohja alkoi kuitenkin nopeasti ohentua 1960-luvulla erilaisten sosiokulttuuristen muutosten myötä. Uskontokasvatuksen säilyttämisestä päivähoitossa käytiin 1970-luvulla kiivas poliittinen kamppailu, joka lopulta päättyi uskontokasvatuksen sisällyttämiseen päivähoitolakiin vuonna 1983. (Esim. Vaalgamaa 2003.) Varhaiskasvatuksen

uskontokasvatuksen dynaamiseen traditioon puolestaan vaikuttaa yhtäältä varhaiskasvatus julkisena palvelujärjestelmänä, tieteenalana ja tutkimuksena ja toisaalta uskontojen ja katsomusten historiallisesti muuttuvat sisällöt ja asemat suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämä laajempi sosiokulttuurinen ”todellisuus” muodostaa analyysissäni makrotason kontekstin.

Uskontojen ja katsomusten osalta suomalaista 2000-luvun kontekstia kuvaa postmoderni, notkea ja moniarvoinen uskonnollisuus (ks. Taira 2006). Sitä leimaa niin luterilainen ja ortodoksinen kansankirkko, elinvoimaiset herätysliikkeet, maahanmuuttajien myötä lisääntynyt eri uskontojen ja katsomusten kirjo, uushenkisyyden nousu kuin melko voimakas maallistuminenkin (esim. Ketola 2011). Silti Saila Poulter, Anna-Leena Riitaoja ja Arniika Kuusisto väittävät, että suomalaisessa yhteiskunnassa hegemonisena kulttuurina toimii yhä sekulaari-luterilainen kulttuuri (2015, s. 108). Se on eräänlainen yhtenäiskulttuurin jäännös, jossa ”*sekulaari liberaali ja humanistinen ajatteluperinne ja ihmiskäsitys*” (mts. 109) yhdistyvät luterilaiseen kristillisyyteen. Näkemykseni mukaan sekä postmoderni monikatsomuksellisuus ja notkea uskonnollisuus että sekulaari-luterilainen hegemonia ovat osa yhteiskunnallista murrosvaihetta, jota Suomessa tällä hetkellä eletään (ks. Benjamin, Laine & Kallioniemi 2015, s. 180–182).

Aineistona varhaiskasvatussuunnitelmat

Tutkimukseni aineistona ovat 2000-luvulla julkaistut julkiset varhaiskasvatusta ohjaavat varhaiskasvatussuunnitelmat. Niistä merkittävin on Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES:n laatimat valtakunnalliset *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet* (2003; jatkossa Vasu), josta tarkastelen uudistettua, vuoden 2005 painosta. Kuntatasoisista varhaiskasvatussuunnitelmista olen valinnut *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelman* ensimmäisen painoksen (2007; jatkossa Hesavas). Tunnustuksellisten päiväkotien kirjo on Suomessa suurin juuri pääkaupunkiseudulla. Näin ollen Helsingin valinta on ratkaisuna luonteva, kun aiheena on varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatus ja tavoitteena saada siitä monipuolinen kuva.

Myös useimpiin varhaiskasvatussyksiköihin, olivatpa ne kunnallisia tai yksityisiä, on laadittu oma varhaiskasvatussuunnitelmansa. Tutkimuksessani olen päättänyt keskittyä yksikkötasolla vain päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmiin. Yksi valitsemani päiväkoti on kunnallinen yksikkö ilman tunnustuksellista painotusta (jatkossa Itävasu), ja olen valinnut sen sattumanvaraisesti useiden kymmenien mahdollisten joukosta Helsingin kaupungin varhaiskasvatusviraston verkkosivun listalta (Helsingin kaupunki, päiväkotihoido 2014a).

Kolme muuta aineistoni päiväkotia ovat puolestaan yksityisiä, ja niillä on toiminnassaan uskonnollinen ja tunnustuksellinen lähtökohta. Aineistoni painottuu näin ollen uskonnollisten päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmiin. Tämä on tietoinen valinta, sillä haluan

antaa ”äänen” vähemmistöä edustaville varhaiskasvatussuunnitelmille. Tällä hetkellä Suomessa on 15 kristillistä koulua ja noin 30 päiväkotia (Kristillisten koulujen ja päiväkotien liitto ry 2015). Lisäksi Suomessa toimii muun muassa kaksi juutalaista päiväkotia ja yksi koulu, bahá’í-uskoon perustuva päiväkotia ja islamilainen päiväkotia (ks. Hokkanen 2014, s. 136; Saari 2009, s. 3–6). Kaksi aineistoni uskonnollisista päiväkodeista on kristillisiä (jatkossa Krist. ja Kat.) ja yksi juutalainen (jatkossa Juut.). Olen valinnut ne edellä mainitun verkkosivun listalta (Helsingin kaupunki, päiväkotihoido 2014b).

Aineistoni on sivumääräisesti melko laaja, 186 sivua. Kuitenkin kussakin varhaiskasvatussuunnitelmassa uskonto- ja katsomuskasvatusta käsitellään eksplisiittisesti vain 0,5–3 sivun verran. Vaikka tutkimusotteeni ei olekaan ensisijaisesti vertaileva, tavoitteeni on kuitenkin jonkin verran vertailla yhtäältä valtakunnallista, kunnallista ja yksikköjen vasa ja toisaalta tunnustuksellisten päiväkotien ja tunnustuksettoman päiväkodin vasa.

Aineiston analyysin vaiheet

Diskurssianalyttinen perinne ei valitettavasti tarjoa mitään kaikkiin tutkimuksiin sopivaa, yleispätevää työkalupakkia. Sen sijaan jokainen tutkija joutuu rakentamaan oman diskurssianalyttisen menetelmänsä oman tutkimuksensa näköiseksi, huomioiden niin tutkimuskysymykset, teorian kuin aineistonkin (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, s. 163). Koko tutkimuksen teossa tärkeimpänä ohjenuorana ovat tutkimuskysymykset. Ne antavat suunnan, jota kohti kulkea. Selvyyden vuoksi esitän oman tutkimukseni etenemisen taulukkona.

TAULUKKO 1 Varhaiskasvatussuunnitelmien analyysin vaiheet

-
- 1 Lähiluku: kokonaiskuva, arvopohja, lapsikonstruktio, kommunikaatorakenne
 - 2 Sisällönanalyysia lähestyvä vaihe: uskonto- ja katsomuskasvatuksen selontekojen identifioiminen
 - 3 Selontekojen lingvistinen analyysi
 - 4 Selontekojen tulkinta, diskurssien tuottaminen suhteessa valittuihin konteksteihin
 - 5 Asiakirjojen diskurssien vertailu
 - 6 Tutkimustulosten kokoaminen, tarkastelu ja pohdinta. Kehittämisehdotukset.
-

Tutkimuksen tulokset: 2000-luvun heterogeenistä uskonto- ja katsomuskasvatusta

Suomalainen yhteiskunta on uskontojen ja katsomusten osalta murroksessa. Monitahoinen diskurssianalyttinen analyysini ja tulkintani osoittaa, että varhaiskasvatussuunnitelmien uskonto- ja katsomuskasvatusta on omalta osaltaan sekä tuottamassa että heijastamassa yhteiskunnallista murrosta. ”*Voimakas heterogeenisyys, monimuotoisuus, muuttuvuus ja dynaamisuus*” (Poulter ym. 2015, s. 108) sopivat kuvaamaan paitsi postmodernia yhteiskuntaamme, myös tutkimissani varhaiskasvatussuunnitelmissa rakentuvia uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskursseja.

TAULUKKO 2 Tutkimuksen keskeiset tulokset

Asiakirja	Orientaation nimi	Diskursiivinen lapsikonstruktio	Uskonto- ja katsomuskasvatuksen hegemoninen ja hegemonisen haastava diskurssi
<i>Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet</i>	Uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio	Kompetentti lapsi vs. lapsi kasvatustoitinnan kohteena	Oman uskonnon tai katsomuksen diskurssi; inklusiivinen monikatsomuksellisuuden diskurssi
<i>Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma</i>	Uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio	Kompetentti lapsi vs. lapsi kasvatustoitinnan kohteena	Karsimisen diskurssi; inklusiivinen monikulttuurisuuden diskurssi
Katolisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma	Uskonnollinen ja eettinen orientaatio	Hoivaa ja suojelua tarvitseva lapsi	Yleiskristillisyyden diskurssi
Itähelsinkiläisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma	Eettis- ja uskonnolliskatsomukselliset orientaatiot	Kompetentti lapsi	Luterilaisuuden diskurssi, ei-tunnustuksellisuuden diskurssi
Juutalaisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma	Eettinen ja uskonnollinen orientaatio	Lapsi kasvatustoitinnan kohteena	Tunnustuksellinen juutalaisuuden diskurssi
Kristillisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma	Kristillinen orientaatio	Kompetentti lapsi	Tunnustuksellinen herätyskristillisyyden diskurssi

Seuraavassa käyn läpi taulukossa esitetyt tulokset sarakkeiden otsikoiden mukaisessa järjestyksessä.

Orientaation nimi

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa varhaiskasvatuksen keskeiset sisällöt rakentuvat kuuden orientaation varaan, jotka muodostavat kokonaisuuden (Vasu 2005, s. 26). Uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio on Vasussa oma pedagoginen osa-alueensa.

Silti jo aineistoni varhaiskasvatussuunnitelmien kyseisen orientaation nimissä on eroavaisuuksia. Kolmessa yksikkövasussa uskonnollis-katsomuksellinen ja eettinen orientaatio on yhdistetty. *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa* kyseiset orientaatiot pidetään nimellisesti erillään, mutta käytännössä uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio redusoidaan eettiseen orientaatioon. Tämä kertoo eettisen ja uskontokasvatuksen yhteen kietoutumisesta varhaiskasvatuksen historiassa (ks. esim. Vaalgamaa 2003).

Samoin kolmessa yksikkövasussa "katsomuksellinen" on pudotettu pois orientaation nimestä. Tämä puolestaan kertoo ei-uskonnollisen katsomuskasvatuksen vakiintumattomasta asemasta suomalaisessa varhaiskasvatuksessa (vrt. Kallioniemi 2003b; Hilska 2003). Katsomuskasvatuksen karsiminen jo orientaation nimestä ylläpitää uskontokasvatuksen prioriteettia katsomuskasvatukseen nähden (ks. Jokinen ym. 1993, s. 43). Kristillisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelmassa orientaation nimi on rohkeasti muutettu "kristilliseksi orientaatioksi" (Krist. s.21). Ratkaisu on ymmärrettävä päiväkodin kristillisen luonteen vuoksi. Samalla orientaatio kuitenkin jo nimessään sulkeistaa muut uskonnot ja katsomukset.

Diskursiivinen lapsikonstruktio

Varsinkin *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa* ja *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa* rakentuvien lapsidiskurssien välillä on sisäistä kamppailua. Hegemoniaan on ensinnäkin pyrkimässä nykyistä varhaiskasvatuksen paradigmaa dominoiva kompetenttin lapsen diskursiivinen konstruktio. Valtakunnallinen Vasu puhuu lapsen itsenäisyyden asteittaisesta lisäämisestä (2005, s. 13) ja rakentaa lapsipuhettaan paljolti sen varaan. Kuntavasun pedagogisissa tavoitteissa puolestaan korostuu lapsen "itseksi kasvaminen" (Hesavas 2007, s. 7), jolla on sekä itsenäiseksi kasvamisen että sosiaalisten taitojen harjoittelun ulottuvuus. Itsenäiseksi kasvava kompetentti lapsi näyttäytyykin sekä valtakunnallisessa että kuntavasussa ideaalisena.

Kamppailun toisena osapuolena on kompetenttia lasta varhaisempi, mutta yhä elinvoimainen lasta objektivoiva diskurssi. "*Lapset ovat ikänsä ja heihin liitettyjen kypsyttömyyttä koskevien käsitysten vuoksi alisteisessa asemassa suhteissa aikuisiin*" (Poulter ym. 2015, s. 106). Tällöin lapsi näyttäytyy usein joko passiivisena kasvatustoiminnan kohteena tai heikkona ja suojelua tarvitsevana. Kumpikin näistä diskursiivisista lapsikonstruktioista esiintyy tutkimissani asiakirjoissa, mutta ei noin kärjistetyssä muodossa. Niissä lasta ei esitetä niinkään passiivisena kuin reaktiivisena. *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa* teksti suosii tällöin syntaktisesti passiivisia verbimuotoja ja nominalisatiota, kuten lauseessa "*Vanhempia kannustetaan ja rohkaistaan huolehtimaan lapsen äidinkielen kehittymisestä ja oman kulttuurisen perinteen välittymisestä*" (Hesavas 2007, s. 9).

Samoin valtakunnallisessa Vasussa kompetentin lapsen diskursiivinen konstruktio kyseenalaistuu erityisesti uskonnollis-katsomuksellisessa orientaatiossa. Yksi esimerkki lapsesta toiminnan kohteena riittänee: *"Lapselle tarjotaan mahdollisuus hiljaisuuteen ja ihmettelyyn, kyselemiseen ja pohdintaan. Lapsen herkkyyttä ja kykyä ymmärtää sanatonta ja symbolista kunnioitetaan, tuetaan ja vahvistetaan."* (Vasu 2005, s. 29.) Tämä luo kiinnostavan särön lapsen osallisuutta ja aktiivista toimijuutta painottavaan *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin*, joka kytkee osallisuuskurssin YK:n Lapsen oikeuksien sopimukseen eli erittäin arvovaltaiseen asiantuntijapuheeseen (ks. Turja 2011, s. 44).

Yksikkökohtaisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa lapsidiskurssi puolestaan vaihtelee asiakirjasta toiseen, suojelun ja kasvatustoiminnan kohteesta aktiiviseen toimijaan. Voimakas heterogeenisyys leimaa siis myös niiden lapsidiskursseja. Lisäksi on merkillepantavaa, kuka varhaiskasvatussuunnitelmissa puhuu, kenestä ja kenelle. Tutkimukseni osoittaa, että erityisesti valtakunnallisen ja kunnallisen tason varhaiskasvatussuunnitelmat ovat ensisijaisesti varhaiskasvatuksen asiantuntijoiden (tutkijoiden, hallintovirkamiesten jne.) puhetta vertaisilleen ja/tai käytännön työtä tekeville varhaiskasvattajille. Yksikkövasuissa puhujat hahmottuvat paremminkin varhaiskasvattajiksi, jotka puhuvat vanhemmille, toisilleen ja/tai tuleville työntekijöille; esimerkiksi *"Teemme kaikki yhdessä työtä lastemme hyväksi"* (Kat. 3). Statuksesta riippumatta kaikki vasujen aikuiset puhujat katsovat oikeudekseen puhua lapsesta ja lapsen puolesta.

Uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskurssit

Tutkimuksessani varhaiskasvatussuunnitelmien uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskurssit näyttäytyvät erittäin heterogeenisinä. Tätä tulosta voi pitää hieman yllättävänä, sillä genrenähän varhaiskasvatussuunnitelmat ovat pitkälle organisoituja julkisia asiakirjoja, jotka pyrkivät yksiselitteiseen ja yhdenmukaiseen ilmaisuun, totuuspuheeseen. Tämä pyrkimys ei kuitenkaan aineistossani juurikaan realisoidu, vaan useat diskurssit ovat sisäisesti hajanaisia ja varsin monimerkityksisiä.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden analyysissäni uskonnollis-katsomuksellisesta orientaatiosta on tuotettavissa kahdeksan erilaista diskurssia: inklusiivinen monikatsomuksellisuuden diskurssi, *homo religiosus* -diskurssi, oman uskonnon tai katsomuksen diskurssi, uskonto ja katsomus identiteetin rakentajana -diskurssi, uskonnon harjoittamisen diskurssi, uskonto aikuisjohtoisena ja -keskeisenä puheenaiheena -diskurssi, kristillisyyden diskurssi ja katsomuksellisen kasvatuskumppanuuden diskurssi.

Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa puolestaan rakentuu katsomuksellisen kasvatuskumppanuuden diskurssi, *homo religiosus* -diskurssi, oman uskonnon diskurssi, inklusiivinen monikulttuurisuuden diskurssi, uskonto- ja katsomuskasvatuksen karsimisen diskurssi ja uskonto- ja katsomuskasvatuksen korvaaminen etiikalla -diskurssi.

Yksikkövasuissa uskonto- ja katsomuskasvatusta rakentavia diskursseja on asiakirjaa kohden yhdeksästä kymmeneen kappaletta. Diskurssit, jotka toistuvat jokaisessa yksikkövasussa, ovat katsomuksellisen kasvatuskumppanuuden diskurssi, monikulttuurisuuden ja/tai -katsomuksellisuuden diskurssi ja juhlapyhädiskurssi. Yksikkövasujen monikatsomuksellisuuden diskurssi ei hahmotu inklusiiviseksi ja katsomusten tasa-arvoa rakentavaksi, sillä niiden uskonto- ja katsomuskasvatus priorisoi yhtä uskonnollista traditiota.

Jokaisesta asiakirjasta olen analyysini ja tulkintani perusteella nimennyt yhden diskurssin hegemoniseksi. Perusteena olen käyttänyt Jokisen ja Juhilan (1993, s. 81) identifiointitapaa: "[M]itä useammin ja useammassa yhteydessä tietyn diskurssin palat toistuvat sen hegemonisemmasta diskurssista saattaa olla kyse" ja "[M]itä itsestään selvempänä ja vaihtoehdottomampana joku diskurssi esiintyy, sitä vahvempi se on". Samoin yllä esittämässäni taulukossa on valtakunnallisen, Helsingin ja kunnallisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelman kohdalla nimetty diskurssi, joka ponnekkaasti haastaa hegemonista diskurssia. Toki muissakin vasuissa on diskurssien välistä valtakamppailua, eikä kamppailu välttämättä rajoitu vain kahden diskurssin välille. Lisäksi diskurssit voivat olla sisäisesti ristiriitaisia, ja niissä voidaan käydä sisäistä valtataistelua (mts. 86–89). Taulukko on siten karkea pelkistys monimuotoisesta diskursiivisesta todellisuudesta.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa kamppailua hegemoniasta käydään yhtäältä inklusiivisen monikatsomuksellisuuden diskurssin ja toisaalta oman uskonnon tai katsomuksen diskurssin välillä. Valtakunnallisen Vasun (2005, s. 29) uskonnollis-katsomuksellisen orientaation aloittaa lause: "Uskonnollis-katsomuksellisen orientaation ytimen muodostavat uskonnolliset, hengelliset ja henkiset asiat ja ilmiöt". Tulkitsen, että nämä asiat ja ilmiöt viittaavat kaikki spiritualiteettiin (*spirituality*). Korvaavan suomenkielisen sanan puuttuessa Suomessakin on alettu puhua spiritualiteetista, kun halutaan puhua samanaikaisesti sekä hengellisestä että henkisestä. Tutkijat pitävät spiritualiteettia ihmisen myötäsyntyisenä ominaisuutena, joka ei ole sidoksissa ihmisen suhteeseen uskontoon, joskin sillä voi olla siihen läheinen yhteys. Tällöin uskonto ja uskonnollisuus voidaan nähdä yhdeksi spiritualiteetin kulttuuriseksi ilmenemismuodoksi. (Halme 2010, s. 27–28; Ubani 2003, s. 16–17.) Täten uskonnollis-katsomuksellisen orientaation yllä lainattu lause rakentaa inklusiivista monikatsomuksellisuuden diskurssia, joka yhtäältä tunnustaa, että minkään uskonnon tai katsomuksen totuusväitteitä ei pysty todentamaan eikä toisaalta propagoi minkään uskonnon tai katsomuksen puolesta (ks. Jackson 2004, s. 36). Inklusiivisuus tarkoittaa tässä yhteydessä kaikkien varhaiskasvatussyksikössä läsnä olevien uskontojen ja katsomusten tasa-arvoista huomioimista pedagogiikassa ja segregoivien käytäntöjen karsimista. Myös orientaation myöhempi lause "*Lapsia lähellä olevien erilaisten uskontojen ja katsomusten tapoihin tutustutaan*" (Vasu 2005, s. 29) rakentaa inklusiivista monikatsomuksellisuuden diskurssia.

Toisaalta Vasu ohjaa varhaiskasvatusta perusopetuksesta tuttuun eriytettyyn uskonto- ja katsomuskasvatukseen: *”Lapsen oman uskonnon tai katsomuksen perinteeseen sekä tapoihin ja käytäntöihin perehdytään”* (2005, s. 29). Tulkitseen, että tässä Vasun oman uskonnon tai katsomuksen diskurssi viittaa ensisijaisesti luterilaisuuden diskurssiin. Perustelen tätä sillä, että Vasun uskonnollis-katsomuksellisen orientaation uskonnondidaktiset juuret ovat kristilliset, aivan kuten sitä edeltävässä varhaiskasvatusta ohjaavassa asiakirjassa *Päivähoidon kasvatustavoitekomitean mietinnössään* (1980). Siinä kristillinen tarkastelupiste oli kuitenkin ilmaistu eksplisiittisesti (mts. 146–148), kun Vasussa se on piiloisempi ja vaatii teologista kompetenssia. Esimerkiksi sopii Vasussa representoituva symbolididaktiikka: *”Lapsen herkkyyttä ja kykyä ymmärtää sanatonta ja symbolista kunnioitetaan, tuetaan ja vahvistetaan”* (2005, s. 29). Symbolididaktiikka on protestanttisen teologian tuote, kun taas Vasussa myös esiintyvän spiritualiteettikasvatuksen tausta on monimuotoisempi (ks. esim. Luumi 2001). Ongelmaksi jälkimmäisen kohdalla nousee kuitenkin ”oman” sanaston puute. Lapsen on vaikea ihmetellä, kysellä ja pohtia uskonnollisia, hengellisiä ja henkisiä asioita ilman sanoja. Puhetavan viitekehyyksi tarjoutuu ensisijaisesti luterilainen konteksti, sillä se on ollut Suomessa pitkään dominoiva kehys puhua uskonasioista. (Vrt. Mata 2015, s. 32–33.) Täten spiritualiteettikasvatuskin rakentuu ainakin toistaiseksi diskursiivisesti pääsääntöisesti luterilaisessa kontekstissa.

Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa valtakunnallisen Vasun monikatsomuksellisuuden diskurssi on muuttunut yleisluonteisemmaksi inklusiiviseksi monikulttuurisuuden diskurssiksi, jossa *”[l]apsia ohjataan toisen vakaumuksen ja kulttuurin kunnioittamiseen”* (Hesavas 2007, 8). Monikulttuurisuus puolestaan toimii perusteena uskonto- ja katsomuskasvatuksen karsimiselle: *”Monikulttuurisessa Helsingissä, jossa on monia uskontoja, elämäkatsomuksia, tapoja ja tottumuksia, pääpaino on eettisessä kasvatuksessa”* (emts. 8.) Uskonto- ja katsomuskasvatuksen karsimisen diskurssi muuntuu täten korvaamisen diskurssiksi, jossa eettinen kasvatusta korvaa uskonto- ja katsomuskasvatuksen. Tulkitani mukaan *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa* uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio rakentuu kuitenkin nimenomaan karsimisen diskurssin varaan, joten se voidaan nimetä hegemoniseksi diskurssiksi. Itse asiassa uskonto- ja katsomuskasvatuksen karsimisen diskurssi on 2000-luvun varhaiskasvatuksen sosiaalisissa käytännöissä muuttunut niin luonnolliseksi, että sitä voi pitää piilo-opetussuunnitelmana. Sellaisena se syrjäyttää *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden* uskonnollis-katsomuksellisen orientaation ja jopa varhaiskasvatustavan.

Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma on hyvin ristiriitainen, sillä siinä myös oman uskonnon diskurssi yrittää jossain määrin haastaa monikulttuurisuuden ja karsimisen diskurssia: *”Varhaiskasvatuksessa lapsi tutustuu vanhempien kanssa sovitulla tavalla uskonnollisiin kysymyksiin”* (2007, s. 8). Uskonnolliset kysymykset esitetään yleisellä tasolla, mutta maininta vanhemmista viitanee siihen, että kyseessä on perheen oma uskonto;

adjektiivi ”uskonnollisiin” sulkeistaa ei-uskonnolliset katsomukset. Näin ollen lause rakentaa oman uskonnon diskurssia.

Täten tutkimukseni perusteella varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatusta ohjaavat asiakirjat *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet* ja *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma* ovat sisäisesti ja keskenään ristiriitaisia. Aineistoni helsinkiläiset yksikkövasut vastaavat ristiriitaiseen uskonto- ja katsomuskasvatuksen ohjaukseen hyvin yksilöllisesti. Tutkimukseni yksiselitteinen tulos on kuitenkin se, että tunnustukselliset päiväkodit priorisoivat oman uskonnollisen ideologiansa vasun uskonto- ja katsomuskasvatusta laatiessaan ja huomioivat ylempien tasojen ohjaavat asiakirjat vasta toissijaisesti.

Juutalaisen ja kristillisen päiväkodin vasujen uskontokasvatuksesta muotoutuu täten vahvasti tunnustuksellista. Päiväkotien toiminta uskontokasvatus mukaan lukien rakentuu kokonaisuudessaan tunnustukselliselle pohjalle. Juutalaisuudessa tosin tunnustuksellisuus hahmottuu eri tavoin kuin esimerkiksi kristinuskossa: *”Juutalaisuudelle on tunnusomaista sen ilmeneminen elämäntavassa ja teoissa eikä niinkään varsinaisessa juma-luusopissa”* (Juut. s. 8). Kristillisen päiväkodin arvopohja ja siten uskontokasvatuskin on puolestaan vahvasti herätyskristillistä. Tavoitteena on muun muassa, että *”[l]apsi ei häpeä evankeliumia, vaan hänellä on halua, sekä taitoa jakaa sitä. Kristillisen kasvatuksen tarkoitus on toteuttaa Jumalan tahto lasten elämässä.”* (Krist. s. 4.)

Katolisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelman erikoisuus on siinä, että se hämärtää sidoksensa katoliseen kirkkoon ja uskoon ja rakentaa sen sijaan yleiskristillistä uskontokasvatusta luterilaisin sanallisoin painoituksin. Vasu toteaa päiväkodin arvopohjasta: *”[L]astentarhassa eletään yleiskristillisten arvojen mukaan. Meillä se tarkoittaa sitä, että kunnioittaen jokaisen omaa persoonaa harjoittemme elämistä yhteiskunnassa, ottaen vastuuta itsestä ja toisistamme.”* (Kat. s. 3.) Täten uskontokasvatus tähtää lapsen kasvun, kehityksen ja jossain määrin myös uskon tukemiseen, mutta ei kuitenkaan lapsen sitouttamiseen tiettyyn tunnustuskuntaan. Viimeksi mainittu olisikin vaikeaa varhaiskasvatussuunnitelman yleiskristillisyyteen sitoutumisen vuoksi.

Kaikkia edellä mainittuja yksikkövasuja voi pitää *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelman* karsitun uskontokasvatuksen kyseenalaistavina vahvoina vastadiskursiivisina puheenvuoroina (vrt. Saari 2009, s. 43). Yhteiskunnan kompleksisten muutosprosessien kautta varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen teologisesti tunnustukselliset diskurssit ovat marginalisoituneet vuosikymmenten saatossa. Sadan vuoden takaisista valtakirjoista on tullut poikkeavana pidetty puhetapa, jota harjoittavat enää jotkut uskonnollisten vähemmistöjen ylläpitämät varhaiskasvatusinstituutiot. Silti tunnustuksellinen diskurssi on yhä mahdollinen puhetapa jopa varhaiskasvatussuunnitelmien hegemonisesti

sekulaarissa lajikonktextissa. Avoimesti vakaumuksellinen vasu ei todennäköisesti ole tulevaisuudessakaan kuolemassa sukupuuttoon, sillä tunnustuksellisia päiväkoteja tultaneen lähivuosina perustamaan yhä lisääntyvässä määrin.

Aineistoni ainoa kunnallisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma tukeutuu muita yksikkövasuja tiukemmin valtakunnalliseen ja kuntavasuuun. Näin se tulee niiden tavoin tuottaneeksi hajanaisia uskontokasvatuksen diskursseja. Ei-tunnustuksellisuus, yleiskristillisuus ja evankelis-luterilaisuus tekevät itähelsinkiläisen päiväkodin vasun uskontokasvatuksesta sisäisesti ristiriitaisen ja epävakaan konstruktion, jota yhtä kaikki dominoi luterilaisuuden diskurssi: *”Uskontokasvatuksemme on luonteeltaan ei-tunnustuksellista sekä yleiskristillistä evankelisluterilaisen valtauskonnon mukaan”* (Itävasu 2012, s. 23.). On kiinnostavaa, että kunnallisen päiväkodin vasu kainostelematta kutsuu evankelisluterilaisuutta ”valtauskonnoksi” – varsinkin kun kyseinen päiväkoti sijaitsee monikatsomuksellisessa Itä-Helsingissä.

Pohdintaa ja kehittämisehdotuksia

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden ja Helsingin varhaiskasvatussuunnitelman uskonnollis-katsomukselliset orientaatiot koostuvat diskursseiksi rakentuvista selonteoista, joissa on paljon vanhaa, vähän uutta ja jonkin verran lainattua. Niiden tutkiminen osoittaa, että vanhat uskontoa tuottavat varhaiskasvatuksen puhetaivat eivät enää ole uusissa toimintatilanteissa relevantteja tai toimivia, vaikka niitä toki on tuttua ja turvallista uusintaa. Silti ne ovat puutteellisia, hämmentäviä ja potentiaalisesti lasten yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa uhkaavia. Jokisen mukaan ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa onkin käytössä kaksi alati vaikuttavaa voimaa: yhtäältä ihmisten tarve pitää yllä vakiintuneita merkityksiä esimerkiksi totuttuja käsitteitä käyttämällä, toisaalta taas merkitysten rajojen hämäryys, niiden muuntuminen ja uusien merkityksellistämisen tapojen syntyminen (1999, s. 39). Näiden voimien ristipaineessa niin *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet*, sille alisteiset varhaiskasvatussuunnitelmat kuin varhaiskasvattajat ja lapsetkin puhuvat ja toimivat.

”[P]edagogiset asiakirjat ja opetussuunnitelmat ovat aina ideologisin, poliittisin ja historiallisin ankkurein viritettyjä käsityksiä tulevaisuudesta” (Poulter ym. 2015, s. 117). Varhaiskasvatuksessa eletään tällä hetkellä korostetusti tulevaisuuden odotuksessa, sillä pitkään työn alla ollut päivähoitolain uudistamisen ensimmäinen osa saatiin päätökseen (ks. laki lasten päivähoitolaista annetun lain muuttamisesta 580/2015). Muutoksen myötä lain nimi muuttui varhaiskasvatustalaksi ja varhaiskasvatuksen käsite otettiin käyttöön. Uudistettu varhaiskasvatustalaki (36/1973) astui voimaan elokuussa 2015. Lain pykälässä 9

Opetushallitus veloitetaan laatimaan uudet Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, joista tulee normatiivinen ohjaava asiakirja. Näin ollen varhaiskasvatuksen valtionhallinnon ohjausjärjestelmä tulee tulevaisuudessa selkiytymään ja vahvistumaan (ks. Estola, Alila & Kinos 2014, s. 55, 57). Uskonto- ja katsomuskasvatuksen osalta tarvitaan kipeästi uutta varhaispedagogiikkaa, joka ottaa tosissaan yhteiskunnan muuttuneen uskonnollis-katsomuksellisen tilanteen.

Tässä yhteydessä on mahdotonta esittää kattavaa ehdotusta varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksen kehittämiseksi. Nostan silti esille viisi diskursiivista kehittämisehdotusta, jotka kumpuavat tutkimieni varhaiskasvatussuunnitelmien kriittisestä tulkinnasta. Esitän kehittämisehdotukseni iskulauseina. Tarkoitus ei ole kuitenkaan luoda varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksen ortodoksiaa, vaan osoittaa polunpäitä, joita pitkin etenemällä kasvatusta voitaisiin kehittää entistä laadukkaammaksi. Kehittämisehdotukset koskevat ensisijaisesti tulevia Varhaiskasvatussuunnitelman perusteita normiohjaavana asiakirjana, mutta myös kunnallisia ja yksikkökohtaisia varhaiskasvatussuunnitelmia.

Uskonto- ja katsomuskasvatuksen diskurssien keskiöön lapsisubjekti

Uskonto- ja katsomuskasvatus on lasta varten, ja sen keskiössä tulisi olla lapsisubjekti – ei siis kasvattaja, vanhempi tai tietty uskonto tai katsomus. Lapsikeskeisen pedagogisen paradigman nykyisestä hegemoniasta huolimatta tämä ei tutkimissani varhaiskasvatussuunnitelmissa läheskään aina toteudu, vaan niissä lapsi jää usein kasvatustoiminnan kohteen asemaan. On ristiriitaista, että nimenomaan uskonto- ja katsomuskasvatuksessa, joiden tutkijat katsovat tarjoavan lapselle monipuoliset välineet yksilöllisen ja sosiaalisen identiteetin rakentamiseen, lapsen aktiivinen ja kompetentti toimijuus ja itsemääräämisoikeus ovat pienimmillään. Lapsen toimijuuden, osallisuuden ja subjektiuden selkeämpi diskursiivinen rakentaminen varhaiskasvatuksen uskonto- ja katsomuskasvatuksessa onkin tärkeä kehittämishaaste uusia varhaiskasvatussuunnitelmia laadittaessa (vrt. Hokkanen 2014, 326).

Luterilaisuuden diskursiivisen hegemonian dekonstruktio

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden hegemoninen diskurssi on tulkintani mukaan oman uskonnon tai katsomuksen diskurssi. Teologisilta painotuksiltaan ja mikro- ja makrotason sosiokulttuurisissa konteksteissa tulkittuna kyseinen diskurssi saa vahvoja kristillisiä ja spesifisti luterilaisia konnotaatioita. Ylipäätään varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen traditio oli niin pitkään ja hegemonisesti luterilainen, että se yhä ohjaa kasvatattajia uskontokasvatuksen (sekulaari)-luterilaiseen toteuttamiseen. Dominoiva uskonto näyttäytyy helposti diskursiivisesti ”neutraalina”, joten se koetaan ”kaikille” yhteiseksi (Ubani 2015, s. 89). Nykyisessä monikatsomuksellisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa

sekulaari-luterilaisuuden hegemonia on kuitenkin eriarvoistava, ulossulkeva ja syrjivä muita tunnustuskuntia, uskontoja ja katsomuksia kohtaan (Poulter ym. 2015, s. 113).

Tutkijan velvollisuutena on kritisoida sellaisia diskursseja, jotka legitimoivat erilaisia alitussuhteita (ks. Jokinen & Juhila 1993, s. 97). Varhaiskasvatuksen tutkijan johtotähtenä tulee olla periaatteet lasten tasa-arvoisesta kohtelusta, lapsen edusta ja oikeudesta omaan äidinkieleen, kulttuuriin ja uskontoon (Halme & Vataja 2011, s. 9–11, 66; Eerola-Pennanen 2011, s. 233–234; Kuusisto 2010, s. 10–11). Näin ollen varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen hegemoninen luterilaisuus täytyy purkaa aidon monikatsomuksellisuuden tieltä.

Katsomuskasvatuksen diskursiivinen tasa-arvo uskontokasvatuksen kanssa

Vaikka *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden* orientaatio on nimetty uskonnollis-katsomukselliseksi, ei-uskonnolliset katsomukset jäävät kaikkien tutkimieni asiakirjojen orientaatioissa uskontojen varjoon tai ne jopa suljetaan ulos kokonaan. Katsomuskasvatuksen asiakirjaohjauksen näin lähes puuttuessa ei olekaan ihme, ettei katsomuskasvatus ole juurtunut suomalaisen varhaiskasvatuksen kentälle (esim. Hilska 2003, s. 119). Kasvattajilla ei yksinkertaisesti ole tietoa siitä, mitä varhaiskasvatuksen katsomuskasvatus on tai voisi olla (vrt. Lamminmäki-Vartia 2010, s. 81–88).

Sen sijaan uusissa *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteissa* puhutaan holistisesti ja väljästi katsomuskasvatuksesta, jossa ”yhteisen tutustumisen kohteena ovat lapsiryhmässä läsnä olevat uskonnot ja katsomukset. Uskonnottomuutta tarkastellaan esiopetuksessa muiden katsomusten rinnalla.” (EOPS 2014, s. 25.) Voikin olettaa, että tulevaisuudessa ei-uskonnollisten katsomusten asema esiopetuksessa paranee. Jo uskonnottomuuden suora-sanainen nimeäminen on merkittävä diskursiivinen askel, jolla todennäköisesti on pedagogisia seurauksia kentällä. Kyseinen askel tasa-arvoon on vielä varhaiskasvatuksen vastaavassa asiakirjassa ottamatta.

Oman uskonnon tai katsomuksen kasvatustilanne dialogiseksi

Perusopetuksen tavoin *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden* uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio rakentuu lapsen ”oman” eli hänen huoltajiensa uskonnon tai katsomuksen varaan. Tätä lähtökohtaa on varsinkin perusopetuksessa sekä puolustettu että kritisoitu (ks. Komulainen 2015; Pihlström 2015; Rissanen 2014; Hokkanen 2014; Sakanaho & Salmenkivi 2009). Lapsen positiivisen uskonnonvapauden näkökulmasta on yhtä kaikki tärkeää, että hän saa maailmankatsomuksensa mukaista kasvatusta. Kuten lukuisat varhaiskasvatuksen tutkimukset ovat osoittaneet, se on tärkeää myös lapsen identiteetin rakentumisen kannalta. (Esim. Poulter ym. 2015, s. 102–103.) Tunnustuksellisten päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmissa tämä lapsen oman uskonnon diskurssi on ymmärrettävästi vahva, muuntautuen kulloisenkin tradition mukaan esimerkiksi juutalaisuuden tai herätyskristillisyyden diskurssiksi.

Oman uskonnon tai katsomuksen diskurssiin liittyy ainakin kaksi suurta mahdollista ongelmaa. Yhtäältä se on segregoiva ja toisaalta kolonisoiva. Diskurssithan ovat valikoivia ja kontrolloivia: ne sulkevat sisäänsä ja rajaavat ulos. Samalla ne toimivat vallan välineinä. (Ks. van Dijk 1997, s. 20–21.) Uskontokasvatuksen eriyttämisen eri traditioiden mukaan voi toki toteuttaa monella eri tavoin, mutta lähtökohta pysyy samana: usein uskonto ei yhdistä, vaan erottaa (Pihlström 2015, s. 181). Segregaatiolla voi olla monia kielteisiä seurauksia kuten ryhmien välisten ennakkoluulojen vahvistumista (ks. Sakaranaho & Salmenkivi 2009, s. 462). Lisäksi ”oman” ja ”vieraan” erottaminen ylläpitää hierarkkisia valtasuhteita, sillä se mikä on vierasta, määritetään ja kuvataan useimmiten valtaryhmän näkökulmasta ja ehdoilla (Pihlström 2015, s. 181; Poulter ym. 2015, s. 113–114).

Toinen oman uskonnon tai katsomuksen diskurssin potentiaalinen ongelma on sen kolonisoiva ulottuvuus. *”Mikään uskonto tai katsomus ei saa kolonialisoida lapsen mieltä”* (Poulter ym. 2015, s. 119). Jos kasvatuksen tarkoitus on esimerkiksi tehdä lapsesta hurskas kristitty, lapsi näyttäytyy tällöin epätäydellisenä aikuisen vallankäytön kohteena, jonka itsemääräämisoikeutta ei kunnioiteta (ks. mts. 103–104). Kaikessa kasvatuksessa on riski indoktrinaatioon, joka voidaan määritellä *”harhaanjohtavaksi, yksinkertaistavaksi, yksisuuntaiseksi ja piilovaikutteiseksi opetustavaksi, joka ei tue oppilaan valmiuksia itsenäiseen ja kriittiseen ajatteluun”* (Muhonen & Tirri 2008, s. 70). Kaikenlainen indoktrinaatio on tuomittavaa ja vastoin lapsen ihmisoikeuksia. Kasvattajan reflektio ja hänen kasvatustoimintansa mahdollisimman suuri diskursiivinen läpinäkyvyys ja epistemologinen avoimuus ovat avainasemassa indoktrinaation negatiivisten vaikutusten minimoimisessa (mts. 71–72).

Segregaation ja kolonisaation uhkien vuoksi oman uskonnon tai katsomuksen diskurssia on välttämätöntä avata kohti monikatsomuksellista dialogia, joka *”jättää lapselle tilaa itsesytyä ja etsiä myös toisenlaisia vastauksia kuin mitä hän saa vanhempien ja tradition näkökulmasta”* (Poulter ym. 2015, s. 120). On tärkeää, että lapselle tarjotaan mahdollisuus tutustua erilaisiin, uskonnollisiin ja ei-uskonnollisiin katsomuksiin ja tapoihin rakentaa todellisuutta (Komulainen 2008b, s. 32–33; Jackson 2004, s. 36). Jyri Komulainen puhuu tässä yhteydessä dialogihakuisesta oman uskonnon opetuksesta, joka kumpuaa postliberaalista teologiasta (2015, s. 167–169). Dialogihakuinen uskontokasvatus fokusoituu dogmaattisen uskonopin sijasta praksikseen. Tällöin se välttää myös indoktrinaation vaaran: ilman doktriineja eli oppeja ei ole indoktrinaatiota eli oppien iskostamistakaan (Komulainen 2008a, s. 96–97).

Dialogihakuinen oman uskonnon tai katsomuksen kasvatus ottaa lähtökohdakseen yhden tradition, mutta hakeutuu tasa-arvoiseen vuorovaikutukseen muiden traditioiden kanssa. Käytännössä uskonto- ja katsomuskasvatusta joudutaan tällöin jossain määrin eriyttämään lasten taustojen mukaan, mutta suuri osa voidaan toteuttaa inklusiivisesti. (Ks. Komulainen 2015, s. 172–173.) Pete Hokkanen kutsuu tätä katsomusaineiden opetuksen

järjestämisen tapaa ”osa yhdessä ja osa erikseen” -malliksi, joka on perusteltu myös uskonnonvapauden toteutumisen näkökulmasta (2014, s. 325).

Dialogihakuinen oman uskonnon tai katsomuksen kasvatus lähestyy inklusiivista monikatsomuksellista kasvatusta. Siinä kaikki päiväkodissa edustetut uskonnot ja katsomukset kohdataan myönteisellä ja tasa-arvoisella tavalla, ja ne näkyvät ja kuuluvat puheessa ja muussa toiminnassa (Kuusisto & Lamminmäki-Vartia 2010, s. 149). Varhaiskasvatuksen inklusiivinen monikatsomuksellinen kasvatus mahdollistaa sen, että katsomuksia koskevia kysymyksiä pohditaan yhdessä ja lähdetään jokaisen lapsen omista kysymyksistä, kokemuksista ja näkökulmista sen sijaan, että lähdetään katsomuksia koskevista luokitteluista (kuten ”kristityt”, ”hindut”, ”ateistit”) (Poulter ym. 2015, s. 115).

Eettisen kasvatuksen eriyttäminen uskonto- ja katsomuskasvatuksesta

Eettinen kasvatus ja uskonto- ja katsomuskasvatus muodostavat *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa* kaksi itsenäistä orientaatiota, jotka kuitenkin yhdessä muiden kasvatuksen osa-alueiden kanssa rakentavat kokonaisvaltaista varhaiskasvatusta (vrt. EOPS 2014, 24–25). Todennäköisesti eettisen kasvatuksen ja uskontokasvatuksen pitkästä yhteisestä historiasta johtuen ne yhdistetään toisiinsa sekä *Helsingin varhaiskasvatussuunnitelmassa* että neljässä yksikkövasussa. Toisaalta vaikka kristillisen päiväkodin vasussa – ainoana tutkimistani yksikkövasuista – etiikka erotetaan omaksi kasvatuksen osa-alueeksi, se kuitenkin tuotetaan siinä täysin kristillisessä kontekstissa (Krist. s. 22).

Etiikan ja uskonnon yhdistäminen on sinällään perusteltua uskontojen itseymmärryksestä käsin: kristillisen päiväkodin vasun pedagogiikassa etiikka määrittänyt kristinuskon kontekstissa, juutalaisen päiväkodin juutalaisuuden kontekstissa jne. Tulevissa varhaiskasvatussuunnitelmissa eettisen kasvatuksen ja uskonto- ja katsomuskasvatuksen historiallinen ja diskursiivinen side on yhtä kaikki purettava myös kunta- ja yksikötasojen asiakirjoissa. Kuten Sami Pihlström toteaa perusopetukseen viitaten: *”Jos etiikkaa opiskellaan – tai jos moraaliongelmista ylipäänsä keskustellaan – vain uskonnon tunneilla, oppilaille voi syntyä vakavasti virheellinen käsitys, jonka mukaan etiikka rakentuu väistämättä uskonnon varaan”* (2015, s. 178). Vaikka uskonto on ollut pitkään etiikan keskeisin lähde, se ei ole sitä välttämättä enää (Kallioniemi 2003b, s. 131). Etiikan ja uskonnon sitominen toisiinsa ”toiseuttaa” jälleen ei-uskonnolliset katsomukset ja ihmiset, jotka eivät tunnusta mitään uskontoa, ja pahimmillaan leimaa heidät ”moraalittomiksi” (Pihlström 2015, s. 178). Kaikissa varhaiskasvatussuunnitelmissa on jatkossa tärkeää sanallistaa, ettei etiikka edellytä uskonnollista sitoumusta ollakseen etiikkaa. Tämä pätee myös tunnustuksellisiin päiväkoteihin, vaikka niiden eettinen kasvatus toki jatkossakin tuotetaan niiden uskonnollisessa kontekstissa.

Uskonto- ja katsomuskasvatuksen kehittämisehdotuksia voisi toki esittää paljon enemmänkin kuin viisi, mutta yllä ovat tutkimustuloksistani johdetuista keskeisimmät. Martin

Ubanin mukaan katsomusaineiden "[k]enttäperinteen kannattamiin käytänteisiin opetussuunnitelmauudistuksilla tai tutkimuksella on vain välillinen ja hidas vaikutus" (2015, 85). Diskurssianalyttinen näkökulmani kuitenkin haastaa Ubanin näkemyksen. Toimintatapojen muutos nimenomaan edellyttää ajattelu- ja puhetaapojen muutosta. Tehtävä ei ole helppo, sillä vakiintuneet diskurssit "puhuvat" niin tutkijoissa, ammattikasvattajissa, vanhemmissa kuin lapsissakin. Toisaalta muutoksen mahdollisuus on aina kuitenkin olemassa, koska ihmiset ovat myös diskurssien aktiivisia toimijoita (vrt. Kalliala 2015, s. 21–22).

Tulevaisuuden varhaiskasvatussuunnitelmien ei toki tarvitse olla teksteinä vakaumuksellisia. Olivatpa ne vakaumuksellisia tai eivät, toivottavasti ne sitoutuvat tasa-arvon ja katsomuksellisen yhdenvertaisuuden tavoitteisiin nykyisiä varhaiskasvatussuunnitelmia vahvemmin ja selkeämmin.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Helsingin varhaiskasvatussuunnitelma (=Hesavas) 2007. Lasten päivähoito. Oppaita ja työkirjoja 2007:2. Helsinki; Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.

Itähelsinkiläisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma (=Itävasu). (Luettu 11.9.2014.)

Juutalaisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma (=Juut.). (Luettu 13.12.2014.)

Katolisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma (=Kat.). (Luettu 20.1.2015.)

Kristillisen päiväkodin varhaiskasvatussuunnitelma (=Krist.). (Luettu 1.2.2015.)

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (=Vasu) 2005 (2003). Toinen tarkastettu painos. Oppaita 56. Helsinki; Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes.

Tutkimuskirjallisuus

Cheek, J. (2004). At the Margins? Discourse Analysis and Qualitative Research. *Qualitative Health Research* 14(8), 1140–1150.

Dijk, T. A. van (1997). Discourse as Interaction in Society. Teoksessa T. A. van Dijk (toim.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Volume 2.* (s. 1–37). London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications.

Eerola-Pennanen, P. (2011). Monikulttuurisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa E. Hujala ja L. Turja (toim.) *Varhaiskasvatuksen käsikirja* (s. 233–245). Jyväskylä: PS-kustannus.

Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (=EOPS) (2014). Helsinki; Opetushallitus. Saatavana [www-osoitteessa http://www.oph.fi/download/163781_esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf](http://www.oph.fi/download/163781_esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf) (Luettu 15.4.2015.)

- Estola, E., Alila, K. & Kinos, J. (2014). Yhteenvetoa: varhaiskasvatuksen kehittämisen suuntalinjat. Teoksessa K. Alila, M. Eskelinen, E. Estola, T. Kahiluoto, J. Kinos, H.-M. Pekuri ja M. Polvinen, R. Laaksonen ja K. Lamberg. Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistele- van työryhmän tueksi (s. 54–59). Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:12. Helsinki; Opetus- ja kulttuuriministeriö, Koulutuspolitiikan osasto. Saatavana [www-osoitteessa http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr12.pdf?lang=en](http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr12.pdf?lang=en) (Luettu 6.1.2015.)
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. (1995/1989). *Language and power*. Ninth impression. London and New York: Longman.
- Halme, L. (2010) *Lapsen parhaaksi. Uskontokasvatus kokonaisvaltaisen ihmiskuvan valossa*. Helsinki: Lasten Keskus.
- Harviainen, T. (2003). Elämänkaareen liittyvät juhlat. Teoksessa Turtiainen, J. (toim.) *Ikkuna juutalaisuuteen. Historia, usko, kulttuuri* (s. 70–75). Toinen uudistettu painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Helsingin kaupunki, Päiväkotihoidot (2014a). Kunnalliset päiväkodit aakkosjärjestyksessä. Saatavana [www-osoitteessa http://www.hel.fi/www/Helsinki/fi/paivahoito-ja-koulutus/paivahoito/paivakotihoidot/paivakodit/aakkosjarjestys/](http://www.hel.fi/www/Helsinki/fi/paivahoito-ja-koulutus/paivahoito/paivakotihoidot/paivakodit/aakkosjarjestys/) (Luettu 5.12.2014.)
- Helsingin kaupunki, Päiväkotihoidot (2014b). Yksityiset päiväkodit aakkosjärjestyksessä Saatavana [www-osoitteessa http://www.hel.fi/www/Helsinki/fi/paivahoito-ja-koulutus/paivahoito/yksityinen-paivahoito/yksityinen-paivakotihoidot/aakkosjarjestys/](http://www.hel.fi/www/Helsinki/fi/paivahoito-ja-koulutus/paivahoito/yksityinen-paivahoito/yksityinen-paivakotihoidot/aakkosjarjestys/) (Luettu 5.12.2014.)
- Hilksa, P. (2003). Juhlapyhien vietto monikulttuurisessa päiväkodissa. Teoksessa A. Kallioniemi, A. Räsänen ja P. Hilksa (toim.) *Lapsen sielun maisema.. Studia Paedagogica 30* (s. 107–126). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Hokkanen, P. (2014). Uskonnonvapaus monikulttuuristuvassa koulussa. *Acta Wasaensia 307. Oikeustiede 13, julkioikeus*. Vaasa: Vaasan yliopisto. Saatavana [www-osoitteessa http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-553-4.pdf](http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-553-4.pdf) (Luettu 24.10.2014.)
- Jackson, R. (2004). *Rethinking Religious Education and Plurality. Issues in diversity and pedagogy*. London and New York: Routledge Falmer.
- Jokinen, A. (1999a). Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysi liikkeessä* (s. 37–53). Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A. (1999b). Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysi liikkeessä* (s. 126–159). Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A. & Juhila, K. (1993). Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysin aakkoset* (s. 75–108). Tampere: Vastapaino..
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1993). Diskursiivinen maailma: teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysin aakkoset* (s. 17–47). Tampere: Vastapaino.

- Juhila, K. & Suoninen, E. (1999). Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysi liikkeessä* (s. 233–252). Tampere: Vastapaino.
- Kalliala, M. (2001). Sanoista tekoihin ja tekemättömyyteen – uskontokasvatuksen arki päiväkodissa. Teoksessa J. Salminen (toim.) *Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus*. *Studia Paedagogica* 24 (s. 163–199). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Kalliala, M. (2005). Varhaiskasvatuksen uskontokasvatuksen mahdollisuudet moniuskontoisessa yhteiskunnassa. Teoksessa P. Hilska, A. Kallioniemi, J. Luodeslampi (toim.) *Uskontokasvatus monikulttuurisessa maailmassa* (s. 141–176). Helsinki: Kirjapaja.
- Kalliala, M. (2015). Uskonto, kulttuuri ja lapsuus. Teoksessa M. Ubani, S. Poulter, A. Kallioniemi (toim.) *Uskonto lapsuuden kulttuureissa* (s. 15–34). Helsinki: Lasten Keskus.
- Kallioniemi, A. (2000). Helsingiläisten lastentarhanopettajien käsityksiä päiväkodin uskonnollisesta kasvatuksesta ja sen toteuttamisesta. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Kallioniemi, A. (2001). Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus tiedonalana ja tutkimuskohteena. Teoksessa J. Salminen (toim.) *Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus*. *Studia Paedagogica* 24 (s. 31–58). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Kallioniemi, A. (2003a). Uskontokasvatus varhaiskasvatuksen tutkimuksen kentässä. Teoksessa A. Kallioniemi, A. Räsänen ja P. Hilska (toim.) *Lapsen sielun maisema*. *Studia Paedagogica* 30 (s. 91–105). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Kallioniemi, A. (2003b). Etiikka ja katsomus esiopetuksen opetussuunnitelman sisältöalueena. Teoksessa A. Kallioniemi, A. Räsänen ja P. Hilska (toim.) *Lapsen sielun maisema*. *Studia Paedagogica* 30 (s. 127–153). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Kallioniemi, A. (2005). Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus monikulttuuristuvassa maailmassa. Teoksessa P. Hilska, A. Kallioniemi, J. Luodeslampi (toim.) *Uskontokasvatus monikulttuurisessa maailmassa* (s. 11–37). Helsinki: Kirjapaja.
- Kallioniemi, A. (2015). Koulun juhla-kulttuuri moninaistuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa M. Ubani, S. Poulter, A. Kallioniemi. *Uskonto lapsuuden kulttuureissa* (s. 208–228). Helsinki: Lasten Keskus.
- Kallioniemi A. & Ubani, M. (2012). Uskonnon ainedidaktiikka tieteenalana ja tutkimusalueena. Teoksessa A. Kallioniemi & A. Virta (toim.) *Ainedidaktiikka tutkimuskohteena ja tiedonalana*. *Kasvatusalan tutkimuksia* 60 (s. 195–216). Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Kaskela, M. & Kronqvist, E.-L (2012/2007). Niin ainutlaatuinen. Näkökulmia lapsen yksilölliseen varhaiskasvatussuunnitelmaan. 3. painos. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes. Saatavana [www-osoitteessa http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110190/URN_ISBN_978-952-245-819-3.pdf?sequence=1](http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110190/URN_ISBN_978-952-245-819-3.pdf?sequence=1) (Luettu 2.9.2014.)
- Ketola, K. (2011). Suomalaisten uskonnollisuus. Teoksessa K. Ketola, K. Niemelä, H. Palmu & H. Salomäki. *Uskonto suomalaisten elämässä*. *Uskonnollinen kasvatus, moraali, onnellisuus*

- ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa (s. 7–24). Yhteiskuntatieteellisen tietoar-
kiston julkaisuja 9. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Komulainen, J. (2008a). Uskontokasvatus kristillisestä näkökulmasta. *Reseptio* 1/2008, 90–109.
Saatavana www-osoitteessa [http://sakasti.evl.fi/sa-
kasti.nsf/0/10FE7C6FC73BEDC2C22576F2004102B3/\\$FILE/Reseptio1_2008.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/10FE7C6FC73BEDC2C22576F2004102B3/$FILE/Reseptio1_2008.pdf) (Lu-
ettu 26.3.2015.)
- Komulainen, J. (2008b). Miksi tarvitsemme uskontokasvatusta? Yhteiskunnalliset muutokset
haastavat kasvatuksen kentän. Teoksessa T. Kangasmaa, H. Petäjä, P. Vuorelma. Lapsen-
kaltainen. Uskonnollis-katsomuksellinen orientaatio varhaiskasvatuksessa (s. 29–33).
Helsinki: Lasten Keskus.
- Komulainen, J. (2015/2013). Oman uskonnon opetus on postliberaali ratkaisu. Teoksessa T. Stei-
ner, J. Vainionpää ja R. Huttunen (toim.) Samalta viivalta 9. Valtakunnallisen kasvatus-
alan valintayhteistyöverkoston (VAKAVA) kirjallisen kokeen aineisto 2015 (s. 167–174).
Jyväskylä; PS-kustannus.
- Kristillisten koulujen ja päiväkotien liitto ry (2015). Kristillisten koulujen ja päiväkotien yhteis-
tyjärjestö. Saatavana www-osoitteessa [http://www.verkkoviestin.fi/kristillinen-
koulu/etusivu/](http://www.verkkoviestin.fi/kristillinen-
koulu/etusivu/) (Luettu 27.1.2015.)
- Kuusisto, A. (2010). Kulttuurinen, kielellinen ja katsomuksellinen monimuotoisuus päiväko-
dissa: haasteita ja mahdollisuuksia. Monikulttuuriset lapset ja aikuiset päiväkodeissa
(MUCCA) -hanke. Tutkimuksia 2010:3. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
Saatavana www-osoitteessa [http://www.hel.fi/wps/wcm/con-
nect/dd6f53004a176e2694f5fc3d8d1d4668/mucca.pdf?MOD=AJPERES](http://www.hel.fi/wps/wcm/con-
nect/dd6f53004a176e2694f5fc3d8d1d4668/mucca.pdf?MOD=AJPERES) (Luettu
24.9.2014.)
- Kuusisto, A. & Lamminmäki-Vartia, S. (2010). Katsomusten kohtaaminen päiväkodissa – kohti
uskontosensitiivistä kasvatusotetta. Teoksessa M. Ubani, A. Kallioniemi ja J. Luodeslampi
(toim.) Kokonaisvaltainen kasvatus, lapsi ja uskonto (s. 132–153). Helsinki: Lasten
Keskus.
- Kuusisto, A. & Lamminmäki-Vartia, S. (2012). Moral Foundation of the Kindergarten Teacher’s
Educational Approach: Self-Reflection Facilitated Educator Response to Pluralism in Ed-
ucational Context. *Education research international*, s. 1–13. Saatavana www-osoitteessa
<http://dx.doi.org/10.1155/2012/303565> (Luettu 4.4.2015.)
- Laki lasten päivähoitosta. 19.1.1973/36. FINLEX. Saatavana www-osoitteessa [https://www.fin-
lex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036](https://www.fin-
lex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036) (Luettu 7.10.2014.)
- Laki lasten päivähoitosta annetun lain muuttamisesta. 8.5.2015/580. Saatavana www-osoit-
teessa <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150580> (Luettu 17.6.2015.)
- Lamminmäki-Vartia, S. (2010). “Ai, noi muslimithan ei kai saa tehdä enkeleitä” - Uskonto ja us-
kontokasvatus monikulttuurisen päiväkodin arjessa ja kasvattajien puheessa. Uskonnon-
pedagogiikan painamaton pro gradu-tutkielma. Käytännöllisen teologian laitos. Hel-
sinki: Helsingin yliopisto. Saatavana www-osoitteessa [http://www.do-
ria.fi/bitstream/handle/10024/62510/ainoimus.pdf?sequence=1](http://www.do-
ria.fi/bitstream/handle/10024/62510/ainoimus.pdf?sequence=1) (Luettu 6.11.2014.)
- Lamminmäki-Vartia, S. & Kuusisto, A. (2015). Päiväkodin johtaja katsomussensitiivistä varhais-
kasvatusyhteisöä rakentamassa. Teoksessa M. Ubani, S. Poulter, A. Kallioniemi (toim.)
Uskonto lapsuuden kulttuureissa (s. 127–176). Helsinki: Lasten Keskus.
- Lujala, E. (2007). Lastentarhatyö, kansanopetuksen osa ja kotikasvatuksen tuki – toiminnan
päämäärät ja toteutuminen Pohjois-Suomessa 1800-luvun lopulta vuoteen 1938. Acta
- Itäkare. *Varhaiskasvatuksen Tiedelehti* — *JECER* 4(2) 2015, 134–158. <http://jecer.org/fi>

- Universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialium 89. Kasvatustieteiden tiedekunta, Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö. Oulu: Oulun yliopisto.
- Luumi, P. (2001). Symbolididaktiikan mahdollisuudet uskontokasvatuksessa. Teoksessa J. Salminen (toim.) Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus. *Studia Paedagogica* 24 (s. 139–161). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- MacLure, M. (2003). *Discourse in Educational and Social Research*. Buckingham: Open University Press.
- Mata, J. (2015). *Spiritual Experiences in Early Childhood Education. Four Kindergartners, One Classroom*. New York and London: Routledge.
- Muhonen, M. & Tirri, K. (2008). Mitä on kristillinen kasvatus? Teoksessa J. Porkka (toim.) *Johdatus kristilliseen kasvatukseen* (s. 63–82). Helsinki: LK-Kirjat.
- Pekuri, H.-M. (2014). Varhaiskasvatuksen nykytilan kuvaus. Varhaiskasvatuksen lainsäädännöllinen viitekehys. Teoksessa K. Alila, M. Eskelinen, E. Estola, T. Kahiluoto, J. Kinos, H.-M. Pekuri ja M. Polvinen, R. Laaksonen ja K. Lamberg. *Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevalle työryhmän tueksi* (s. 22–27). Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:12. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Koulutuspolitiikan osasto. Saatavana [www-osoitteessa http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr12.pdf?lang=en](http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr12.pdf?lang=en) (Luettu 20.1.2015.)
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pihlström, S. (2015/2013). Siiloutumisesta toiseuden kohtaamiseen: irti ”oman uskonnon” opetuksesta. Teoksessa T. Steiner, J. Vainionpää ja R. Huttunen (toim.) *Samalta viivalta 9. Valtakunnallisen kasvatusalan valintayhteistyöverkoston (VAKAVA) kirjallisen kokeen aineisto 2015* (s. 175–182). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Poulter, S., Riitaoja, A.-L. & Kuusisto, A. (2015). ’Toisin silmin’: Lapsi ja monikatsomuksellisten katsomuskulttuurien rakentuminen varhaiskasvatuksessa. Teoksessa M. Ubani, S. Poulter, A. Kallioniemi (toim.) *Uskonto lapsuuden kulttuureissa* (s. 95–126). Helsinki: Lasten Keskus.
- Päivähoidon kasvatustavoitekomitean mietintö (1980). *Komiteamietintö 1980:31*. Helsinki.
- Rissanen, I. (2014). *Negotiating Identity and Tradition in Single-faith Religious Education. A Case Study of Islamic Education in Finnish Schools. Research on Religious and Spiritual Education. Volume 7*. Edited by T. van der Zee, K. Tirri and U. Riegel. Münster, New York: Waxmann.
- Rogers, R. (2004). *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education*. Teoksessa R. Rogers (toim.) *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education* (s. 1–18). Mahataw, New Jersey and London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Saari, K. (2009). Dialogisuus ja kohtaaminen: Tutkimus kristillisten koulujen toimintakulttuurista kasvatussuhteen näkökulmasta. Väitöskirja. Käyttätymistieteellinen tiedekunta, soveltavan kasvatustieteen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sakaranaho, T. & Salmenkivi, E. (2009). Tasavertaisen katsomusopetuksen haasteet: pienryhmäisten uskontojen ja elämäkatsomustiedon opetus Suomessa. *Teologinen aikakauskirja* 114(5), 450–470.

- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. FINLEX. Saatavana www-osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> (Luettu 22.1.2015.)
- Suoninen, E. (1999). Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. Diskurssianalyysi liikkeessä (s.17–36). Tampere: Vastapaino.
- Taira, T. (2006). Notkea uskonto. Turku: Eetos.
- Turja, L. (2011). Lapsen osallisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa E. Hujala ja L. Turja (toim.) Varhaiskasvatuksen käsikirja (s. 41–53). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Ubani, M. W. (2003). David Hayn spiritualiteettikäsitteiden tarkastelua. Teoksessa A. Kallioniemi, A. Räsänen ja P. Hilska (toim.) Lapsen sielun maisema. Studia Paedagogica 30 (s. 15–26). Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Vantaan täydennyskoulutuslaitos.
- Ubani, M. (2015). Uskonnot ja katsomukset varhaiskasvatuksen pedagogisissa toimintaympäristöissä. Teoksessa M. Ubani, S. Poulter, A. Kallioniemi (toim.) Uskonto lapsuuden kulttuureissa (s. 81–94). Helsinki: Lasten Keskus..
- Vaalgamaa, E. S. (2003). Lasten ahdistamista vai olennainen osa suomalaista kasvatusta? Uskonnollisen kasvatuksen hyväksyminen osaksi päiväkotien toimintaa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Varhaiskasvatus vuoteen 2020. Varhaiskasvatuksen neuvottelukunnan loppuraportti. (2008). Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:72. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavana www-osoitteessa http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-4044.pdf&title=Varhaiskasvatus_vuoteen_2020__Varhaiskasvatuksen_neuvottelukunnan_loppuraportti_fi.pdf (Luettu 9.3.2015.)
- Varhaiskasvatustilain. 19.1.1973/36. FINLEX. Saatavana www-osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036> (Luettu 17.6.2015.)